

κι ἀνέβαιναν ὁ ἥλιος μὲ τ' ἀστέρια ἐκεῖνα
 πούταν μαζί μ' αὐτὸν ὅταν ἡ Ἀγάπη ἡ Θεῖα
 40. πρωτοκίνησε αὐτὰ τὰ πλάσματα τὰ ὠραῖα
 ὥστε γιὰ νὰχῶ τὴν ἐλπίδα πῶς θὰ πιάσω
 τὸ πλουμιστὸ θηρίο μοῦδινεν αἰτία
 43. ὁ καιρὸς ὁ γλυκὸς κ' ἡ ὥρα τῆς ἡμέρας
 ὅμως ὄχι καὶ τόσο πού νὰ μὴ μὲ σκιαζῆ
 ἡ θεωρία πού ἐνὸς λέοντα μοῦ ἐφάνη·
 46. Ἐφαινόταν μου αὐτὸς πῶς κατὰ μένα ἐρ-
 χόνταν
 με τὸ κεφάλι σηκωτὸ καὶ μ' ἄγρια πείνα,
 ὅπου θαρροῦσε πῶς ὁ ἀέρας ἐφοβόνταν.
 49. Καὶ μίας λύκαινας πού ἐφαινόταν πῶς ὄλες
 εἶχε τὲς ὄρεζες στὴν ἄκρα τῆς λιγνάδα
 κ' εἶχε κάμη πολλοὺς νὰ ζήσουν πονεμένοι.
 52. Μοῦ προξένησε τούτη τόση παραζάλη
 με τὴν τρομάρα πού σκορπούσαν ἡ θωριά τῆς,
 πούχασα, τὴν ἐλπίδα στὸ βουνὸ ν' ἀνέβω.
 55. Κι ὅπως ἐκεῖνος πού χαροῦμεν ἀποχτᾶει,
 ἄν καιρὸς ἦρθε πού τὸν ἐκάμε νὰ χάσῃ,
 σ' ὄλους τούς λογισμοὺς του θλίβεται καὶ κλαίει,
 58. τέτοιον ἐκάμ' ἐμὲ τὸ ἀσίγητο θηρίο,
 πού προχωρώντας πρὸς ἐμένα, ἀγάλι ἀγάλι
 μ' ἐσπρωχνε πάλι ἐκεῖ π' ὁ ἥλιος σιγαλιάζει.
 61. Στὸ μεταξύ πού ροβολοῦσα πρὸς τὸ σιχαδί,
 μπροστά στὰ μάτια μου ἕνας ἄνθρωπος μοῦ ἐφάνη,
 πού ἀπὸ πολλὴ σιωπὴ φαινόταν λιγωμένος.
 64. Ὅταν τὸν εἶδα στὴν ἀπέραντη ἐρημία,
 «Ὄλας σπλάχνος γιὰ μέ!» τοῦ φώναξα, «κι ἂν
 εἶσαι
 ἴσκιος, κ' ἂν ἄνθρωπος.» Κ' ἐκεῖνος μ' ἀπεκρίθη·
 67. «Ἄνθρωπος πλὴν δὲν εἶμαι, ἀλλ' ἄνθρωπος
 εἰστάθην,
 κι αὐτοὶ πού μ' ἐγεννήσαν Λομβαρδοὶ σταθῆκαν,
 κ' εἶχαν πατρίδα τους τὴ Μάντοβα κ' οἱ δύο.
 70. Γεννήθηκ', ἂν καὶ ἄργά, στὸ κράτος τοῦ Ἰου-
 λίου,
 κ' ἔχω ζῆση στὴ Ρώμη τὸν καιρὸ τοῦ Αὐγούστου,
 ὅσων ἦταν δοξαστοὶ θεοὶ πλαστοὶ καὶ ψεῦτες.
 73. Ποιητὴς ἤμουν, καὶ τούς ὕμνους τοῦ δικαίου
 ἔφαλα υἱοῦ τοῦ Ἀγχίστη, πούρθε ἀπὸ τὴν Τροία
 ὡς τὸ περῆσαν τὸ Ἴλιο ἐκατακάη.
 76. Ἄλλὰ γιατί σὺ ξαναπαῖ σὲ τόση πλητῆ;
 γιατί δὲν ἀνεβαίνεις τὸ τερπνότεν ἔρος,
 πούναι ἀδιήγητης χαρᾶς πηγὴ κ' αἰτία ;»
 79. «Ὡ ὁ Βιργίλιος σὺ εἶσαι, σὺ κ' ἐκείνη ἡ βρῦση,
 πού λαλιᾶς τόσο ροβολᾷ πλούσιο ποτάμι ;»
 τ' ἀποκρίθηκα ἐγὼ μ' ἐντροπαλὸ τὸ βλέμμα.
 82. «Τῶν ἄλλων ποιητῶν ὁ δόξασμα καὶ φέγγος
 ἀς μοῦ ἀξίση ἡ σπουδὴ μου ἡ μακρονὴ καὶ ὁ πῶθος
 πού μ' εἶχει κάμη νὰ ζητῶ τὸ σύγγραμά σου.
 85. Ὁ δάσκαλός μου εἶσαι σὺ καὶ ὁ κύριός μου,
 σὺ εἶσαι μοναχὸς ἐκεῖνος ὅπου ἐπήρα
 ἐγὼ τὸ ὕφος πού μ' ἐτίμησε τ' ὠραῖο.
 88. Τὸ ζῶο κοίταξε πού μ' ἔκαμε νὰ στρέψω
 βόθηα με, δοξαστὴ σοφῆ, νὰ τὸ ξεφύγω,
 νὰ μοῦ τρέμουν μοῦ κᾶνει καὶ σφυγμοὶ καὶ φλέβες.»
 91. «Παρ' αὐτὸν ἄλλο δρόμο νὰ τραβήξῃς πρέπει,»
 μ' ἀποκρίθηκε αὐτὸς σὰ μ' εἶδε νὰ δακρύζω,
 ἂν ἀπ' τὸν ἄγριο τόπο νὰ γλυτώσῃς θέλεις.
 94. Τὸ ζῶο τοῦτο πού σὲ κάνει νὰ φωνάζῃς,
 στὸ δρόμο του δὲ στέργει νὰ περάσουν ἄλλοι,
 ἀλλὰ φέρνοντας μύρια ἐμπόδια τούς σκοτώνει,
 97. καὶ φυσικὸ ἔχει τόσο μοχθηρὸ καὶ ἀχρεῖο,
 πού τὴν ἐπιθυμᾷ ποτέ του δὲ χορταίνει
 καὶ παρὰ πρὶν πεινᾷ χειρότερον ἀφοῦ φάγῃ.
 100. Πολλὰ εἶναι τ' ἄλλα ζῶα π' αὐτὴ κάνει ταῖρι,
 καὶ πάντα θὰ πληθαίνουν ὡς πού νῆρθῃ ὁ Σκύλος,
 πού θὰ τὴν κάμη νὰ πεθάνῃ πονεμένη.
 103. Θροφὴ του χῶμα δὲ θὰ εἶναι οὐδὲ καλαΐ,

ἀλλὰ σοφία θᾶναι κ' ἀρετὴ κ' ἀγάπη,
 καὶ ἡ γέννησή του μεταξύ Φέλτρου καὶ Φέλτρου.
 106. Τῆς χαμηλῆς θᾶναι Ἰταλίας ὁ σωτήρας,
 πού ἡ παρθένου γι' αὐτὴν ἀπέθανε Καμίλλα,
 Τοῦρνος κ' Εὐρύαλος καὶ Νίσοι πολεμῶντας.
 109. Ἀπὸ τὲς χώρες ὄλες τούτος θὰ τὴ διώξῃ
 ὥς νὰ τὴν ξαναβάλλῃ ἐκεῖ βαθυὰ στὸν Ἄδην,
 ἀπ' ὅπου εἶχε τὴν κάμη ὁ πρώτος φθόνος νάβγῃ.
 112. Γιὰ τὸ καλὸ σου ἐγὼ στοχαζομαι καὶ κρίνω
 νῆρθης κατόπι μου, κ' ἐγὼ θᾶμαι ὁδηγός σου
 κι ἀπὸ τόπον αἰώνιο θὰ σὲ βγάλω ἐδώθε,
 115. ὅπου τ' ἀπελιπόμενα φωνατὰ θ' ἀκούσῃς
 τὰ πονεμένα θέλ' ἰδῆς πνεύματ' ἀρχαῖα,
 πού κλαῖν τὸ δευτερό τους θάνατο καθένα.
 118. Κατόπι αὐτοὺς θὰ ἰδῆς πού ἰλόχαροι ὑπομέ-
 νου
 νὰ στέκουν στὴ φωτιά, γιατί θαρροῦν πῶς θᾶρθουν
 μιὰ μέρα νὰ χαροῦν με τούς εὐλογημένους.
 121. Σὲ τούτους ἂν θελήσῃς ἐπειτα ν' ἀνεβῆς,
 ψυχὴ γι' αὐτὸ θε νᾶν ἀξιώτερη ἀπὸ μένα·
 θὰ σ' ἀφήσω μ' αὐτὴν τὴν ὥρα πού θὰ φύγῃ·
 124. τί ὁ βασιλιάς ἐκεῖνος πού κεῖ πάνου δρίζει,
 γιατί ἐστάθηκα ἐγὼ τοῦ νόμου τοῦ ἀποστάτης,
 στὴν πολιτεία του δὲ θέλει ἐγὼ νὰ πάω.
 127. Ἐξουσιάζει παντοῦ κ' ἐκεῖ ναι βασιλέας,
 εἶναι ἡ χώρα του ἐκεῖ καὶ ὁ σεβαστὸς του θρόνος·
 ὡ σ' ἐκείνους χαρὰ πού αὐτὸς κεῖ μέσα κράζει !»
 130. Κ' ἐγὼ σ' αὐτὸν «Ὡ Ποιητὴ μου, σ' ἐξορκίζω
 στὸν Ὑψίστον αὐτὸν πού δὲν ἔχεις γνωρίσῃ,
 γιὰ νὰ φύγῃ ἀπ' αὐτὸ κ' ἀπὸ χειρότερον ἄλλο
 133. κακὸ, πάρε μ' ἐκεῖ πού τώρα μοῦπες, ὥστε
 νὰ ἠμπορέσω νὰ ἰδῶ τὴ θύρα τ' αἰ Πέτρου
 κι αὐτοὺς πού τόσο λυπημένους παρασταίνεις.»
 136. Τότ' ἐκίνησε αὐτὸς κ' ἐγὼ τοῦ πῆγα ὀπίσω.

Γ. ΚΑΛΟΣΓΟΥΡΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Ἡ Ζωὴ μας προβαίνει ὅμοια μὲ τόξο, ἀνεβαίνον-
 τας καὶ κατεβαίνοντας. Τὸ κατακόρυφο τοῦ τόξου (=τὸ
 μισὸ ταξίδι) εἶναι στὰ τριανταπέντε χρόνια.» Δάντης
 Συμπόσιο IV. 23. Ὁ ποιητὴς ἐγεννήθηκε τὸ 1265. Τὸ
 δράμα λοιπὸν γίνεται τὸ 1300, ἀρχίζοντας τὴν 25 Μαρ-
 τίου, καὶ βασιτεῖ 9 ἡμέρες.
 2. Δάσος ὀνομάζει τὴ Ζωὴ τῆς ἁμαρτίας.
 3. Ἀληθινὸς δρόμος εἶναι ὁ δρόμος τῆς ἀρετῆς.
 11. Ὑπνος εἶναι ὁ ὕπνος τῆς ἁμαρτίας.
 13. Τὸ βουνὸ εἶναι σύμβολο τῆς ἐνάρετης ζωῆς.
 16. Πλάτες, οἱ ράγες τοῦ βουνοῦ.
 17. Πλανήτης ὀνομάζει τὸν ἥλιο κατὰ τὸ σύστημα
 τοῦ Πτολεμαίου Ὁ ἥλιος εἶν' ἐδῶ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ.
 20. Δίμνη τῆς καρδιᾶς—ἡ καρδιά ὅπου συνδέεται τὸ
 αἷμα.
 27. Τὸ δάσος δηλαδὴ ἡ ἁμαρτία, θανατώνει τὸν ἄν-
 θρωπο. Ἀληθινὴ Ζωὴ εἶναι ἡ Ζωὴ τῆς ἀρετῆς.
 29. Ἐρμὸς πλάγι εἶναι ὁ ἀνέφρος τοῦ βουνοῦ.
 30. Αὐτὸς ὁ στίχος ζωγραφίζει τὸν ἄνθρωπο πού ἀνε-
 βαίνει. Τὸ πῶτι πού στηρίζεται τὸ σῶμα εἶναι πάντα ἀπο-
 κᾶτω ἀπὸ τὸ πῶτι.
 32. Ἡ πανθήρα εἰκονίζει τὴν ἄσωτία. Τὸ πλυμουδια-
 στὸ μαλλὶ εἶναι οἱ πολλὲς καὶ διάφορες ἡδονές. Ἡ ἄσω-
 τία γοργὴ καὶ ἀλαφροκίνητη σὲν τὴν πανθήρα κυριεύει
 τὸν ἄνθρωπο.
 38. Ὁ ἥλιος εἶναι στὸν ἀστερισμὸ τοῦ Κριοῦ τὴν
 ἄνοιξη, ἐποχὴ πού ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν κόσμον.
 45. Ὁ λέοντας εἰκονίζει τὴν ὑπερηφάνεια.
 49. Ἡ λύκαινα εἶναι σύμβολο τῆς φιλαργυρίας.
 60. Ὅπου ὁ ἥλιος δὲ λάμπει, στὸ δάσος.
 61. Ὁ Λατῖνος ποιητὴς Βιργίλιος, σύμβολο ἐδῶ τοῦ
 φουρισμένου λογικοῦ ἢ τῆς ἀνθρώπινης ἐπιστήμης.
 63. «Ἡ φωνὴ τοῦ φωτισμένου λογικοῦ εἶναι ἡ φαί-
 νεται στὸ πῶτι ξυπνήμα τοῦ ἁμαρτωλοῦ πολὺ χαμηλὴ
 καὶ ταπεινὴ, τόσο πού μόλις αὐτὸς ἀκούει κάποιους ἄξε-
 διάλυτους φθόγγους τῆς γίνονται ἐπειτα δυνατώτερη καὶ
 καθαρώτερη ὡς ὁ ἄνθρωπος προχωρεῖ στὸ ξυπνήμα του
 ἀπὸ τὸν ὕπνο τῆς ἁμαρτίας.» Σκαρτατσίνης.

70. Ἄν καὶ ἄργά, δηλαδὴ 29 χρόνους ὕστερ' ἀπὸ τὴ
 γέννηση τοῦ Ἰουλοῦ Καίσαρος.

84. Τὴν Αἰνείδα.

87. Εἶπε γράψῃ τὰ Λυρικά του καὶ τὴ Νέα Ζωὴ.
 «Ὑφως ἔνοιε γενικῶς τὴν ἐσωτερικὴ συμφωνία τῆς μορ-
 φῆς καὶ τοῦ στοιασμοῦ» Καζίνης.

91. Ἄλλο δρόμο—Τὸ δρόμο τῆς Κόλασης καὶ τοῦ
 Καθατηρίου, γιὰ νὰ μισήσῃς τὴν ἁμαρτία καὶ νὰ καθα-
 ρισθῆς.

100. Πολλὲς εἶναι οἱ κακίαι πού προέρχονται ἀπὸ τὴ
 φιλαργυρία.

101. Ὁ Σκύλος. Στὸ πρωτότυπον, τὸ Λαγωνικό. Ἄμ-
 φίβολο ποιὸν ἐνοεῖ ὁ Ποιητὴς. Ὑποθέτουν πολλοὶ τὸν
 Cangiande della Scala, ἡγεμόνα τῆς Βερβόνας, αὐτοκρα-
 τορικὸν ἀντιπρόσωπο καὶ ἄκρον ὑπέρμαχο τῆς πατριᾶς
 τῶν Γιβελλίνων, ἄλλοι ἕναν ἄλλον ἀρχηγὸ τῶν Γιβελλίνων,
 ἡγεμόνα τῆς Πίζας καὶ τῆς Λούκας, ἄλλοι τὸν Πάπα
 Βενέδικτον ΙΑ'. Ἄλλοι νομίζουν ἐτι ἐνοεῖται ὁ Χριστὸς
 τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Ἄλλοι ἕνα πρόσωπο ἀόριστο
 καὶ στὸ νοῦ τοῦ Δάντη, πού ἤθελε φέρῃ τὸν κόσμον στὸ
 δρόμο τῆς ἀρετῆς. Καὶ ἄλλοι ἄλλα. Ἀκολουθήσα τὴν
 πρώτην ὑπόθεσιν.

103. Καλαΐ. Ἐνοεῖ γενικῶς τὰ χοήματα, τὸ χρυσάφι.

105. Φέλτρου καὶ Φέλτρου. Ὁ τόπος μεταξύ Φέλ-
 τρου καὶ Φέλτρου (Μοντεφέλτρου) εἶναι γιὰ τὸν Can-
 giande ἢ Βερβόνα, γιὰ τὸν ἡγεμόνα τῆς Πίζας καὶ τῆς
 Λούκας ἢ Ρωμανία, γιὰ τὸ Βενέδικτο τὸ Τρεβίζο. Ὅσοι
 ἐνοοῦν τὸ Χρ. στὸ ἦ ἕνα πρόσωπο ἀόριστο ἐξηγοῦν τῆς δύο
 λέξεων ὡς οὐσιαστικὰ μετὰ τὴ σημασία τῆς ταπεινῆς κατα-
 γωγῆς.

106. Χαμηλῆς Ἰταλίαις. «humifemque videmus
 Italianam» Αἰνείδα Γ. 522. Ὄνομαζει μ' αὐτὸ τὸ ἐπίθετο
 τὴν Ἰταλία, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴ θάλασσα τὰ μέρη τοῦ Λατίου
 κάνουν αὐτὴ τὴν ἐντύπωσιν.

107. Καμίλλα, κόρη τοῦ βασιλέως τῶν Βόλσκων, πού
 ἀπέθανε πολεμῶντας ἐναντίον τῶν Τρώων. (Αἰνείδα, Θ'.
 768—831.)

108. Τοῦρνος, βασιλεὺς τῶν Ρουτοῦλων, πού ἐσχό-
 τωσε ὁ Αἰνείας (Αἰν. IB'. 919—952) Εὐρύαλος καὶ Νί-
 τεος, Τρώες, φίλοι ἐγκαίριοι, πού ἀπέθαναν πολεμῶντας
 ἐναντίον τῶν Ρουτοῦλων.

111. Πρώτος φθόνος, τοῦ ὄση πού ἀπάτησε τὴν Εὐά.

117. Πρώτος θάνατος εἶναι ὁ χωρισμὸς τῆς ψυχῆς
 ἀπὸ τὸ σῶμα, δεύτερος ἡ τιμωρία τῆς στὴν κόλαση.

119. Στὴ φωτιά τοῦ Καθατηρίου.

120. Μετὰ τούς εὐλογημένους τοῦ Παραδείσου.

122. Ἡ Βιατρική πού θὰ φανισθῆ στὸ Δάντη. στὴν
 κορφή τοῦ βουνοῦ τοῦ Καθατηρίου γιὰ νὰ τὸν ἀδηϊήσῃ
 ὡς τὸ θρόνο τοῦ Ὑψίστου.

132. Τὴν πλάνη ὅπου βόσκονται καὶ τὴν κόλαση ὕστερ'
 ἀπὸ τὸ θάνατό μου.

134. Τὴν πύλη τοῦ Καθατηρίου πού εἶναι καὶ πύλη
 τοῦ Παραδείσου.

G. K.

Ο ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑΣ

ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΑΓΓ. ΜΑΡΚΟΥ

Κάθε Ἕλληνας φιλόλογος πού, ὡς κ' ἐμένα,
 ἐσπούδασε στὴν Ἰταλία, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ τὸν
 ἐκυρίεψε ζῆλος ξεχωριστὸς γιὰ τὸ Βησσαρίωνα, ὅπου
 εἶναι τὸ πῶτι σπουδαῖο πρόσωπο ἀπὸ ὅσοι γραμματι-
 σμένοι ἐπήσαν στὴ Φραγκιά λίγα χρόνια πρὶν τὸ
 πάρισμο τῆς Πόλης καὶ κατόπι. Ἔτσι κ' ὁ ζωγρά-
 φος πού θέλει νὰ γνωρίσῃ τὴν ἱστορία τῆς τέχνης
 του θὰ κάμει ὅλα τὰ δυνατὰ του γιὰ νὰ ἰδεῖ ἔργα
 τοῦ Θεοτοκόπουλου πού, περνώντας ἀπὸ τὴν Ἰταλία
 πρώτα, ὕστερα πῆγε μακρὰ ὡς τὴν Ἰσπανία, κ'
 αὐτοῦ πέρα ἔγινε ξακουστὸς μετὰ τὸ ὄνομα Εἰ Γρηγο
 καὶ δοξαστήκε ὡς ἕνας ἀπὸ τούς μεγάλους τῆς ἀρ-
 χαίας ἑλληνικῆς ἐποχῆς. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ γιὰ τρεῖς θὰ
 καμαρώνουν ἕνα Μαυροκορδάτο τῆς συντεχνίας τους
 ὅπου στὰ 1671 ἐτύπωσε στὴ Μολδὼνια ἕνα λατι-
 νικὸ βιβλίον ἀπάνου στὸ πλεμόνι καὶ τὴν κυκλοφορία
 τοῦ αἵματός πού ξανατυπώθηκε ὕστερα κάμποσες
 φορές στὴ Γερμανία καὶ τὸ μετάφρασαν κίβλας γαλ-

λικά· τόσο δυνατή εἶπουν ἡ ἐντύπωση ὅπου ἔκαμε στὸν καιρὸ του.

Ὁ Βησσαρίωνας εἶπουν σαραντάρης ὅταν πῆγε πρώτη φορά στὴν Ἰταλία μαζί με τὸν Πατριάρχη Ἰωσήφ καὶ τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννη Παλαιολόγο γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Στὴ Βενετία τοὺς δέχτηκαν με τιμὲς καὶ πανηγύρια, καὶ τότες βέβαια ἡ καρδιά τοῦ Βησσαρίωνα γλίχτηκε ἀπ' ἀγάπη γιὰ τὴν κοκώνα τοῦ Ἀδριατικοῦ, ἀγάπη εὐγενική κι ὀλοσπάρτη πού εἶπουν μελλούμενο νὰ μὴν τὸν ἀρίσει ποτέ. Ὁ Βησσαρίωνας εἶπουν διπλωμάτης φίνος κι ἐβλεπε πού τὸ Βυζάντιο, ἂν ἤθελε με τὰ σωστά νὰ λάβει βοήθεια ἀπὸ τὸν Πάπα κι ἀπὸ τὴ Φραγκιά, ἡ ὅποια τότες στὸ θρησκευτικὸ εἶπουν μία καὶ ἀχώριστη, ἔπρεπε νὰ δεχτεῖ τὴν ἐνωσὴ ὅπως ὅπως. Ὁ Ἰωσήφ ἀπέθανε στὸ Φιρέντσε καὶ τὸν ἐθαψαν στὴν Ἐκκλησιὰ Santa Maria Novella γράφοντας ἀπάνου στὸ μνημεῖοι του «Ἐπίσκοπος Κωνσταντινούπολης». Ἀμα ἔσωσε ἡ σύνοδος δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πού ὁ Βησσαρίωνας γύρισε στὴν Πόλη μαζί με τὸ Μάρκο Εὐγενικό, πού εἶπουν ἀντίθετός του. Μπορεῖ κιόλας ὁ Βησσαρίωνας νὰ ἔφαξε γιὰ νὰ βεβαιωθεί μήπως μποροῦσε νὰ γίνει ὁ ἴδιος Πατριάρχης· ἀφοῦ ὅμως δὲν ἔβρηκε καλὴ διάθεση στὸν τόπο, πῆγε πίσω στὴν Ἰταλία πάντα με ἓνα σκοπό: καὶ χωρὶς τὸ ἀξιωμα νὰ δουλεύει γιὰ τὴ θλιμμένη πατρίδα. Αὐτὸ ἀποδείχθηκε φῶς φανερὰ ὅλη ἡ ζωὴ του στὰ τριάντα χρόνια πού ἔζησε ζενιτέμενος.

Ἐπιασε νὰ μάθει λατινικά, καὶ πέτυχε λαμπρότατα. Ἀπὸ τότες ὅλα τὰ βιβλία του εἶταν σὲ δυὸ γλώσσες, ἑλληνικά γιὰ τοὺς πατριώτες καὶ λατινικά γιὰ τοὺς Φράγκους. Ὅπως καὶ ἄλλοι Ἕλληνες σοφοὶ ἔκαμε κι αὐτὸς μεταφράσματα ἀπ' τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων. Θὰ ἀναφέρω μονάχα τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντα, γιατί ὅμοια με τὸν Ἀθηναῖο μποροῦμε κι αὐτὸν ἀξιόλογα νὰ τὸν ὀνομάσουμε «Μελίσσι τοῦ Βυζαντιοῦ». Γλυκὰ καὶ ἄμορφα τὰ λατινικά του, καὶ ἑστέρα σὰν τὸν οὐρανὸ τῶν τόπων ὅπου ἔζησε. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συγκαίριτες του ἔλεγαν πὼς εἶπουν ὁ πρῶτος λατινιστὴς ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες, ἄλλοι πὼς καὶ στὰ ἑλληνικά καὶ στὰ λατινικά δὲν εἶπουν κατώτερος ἀπὸ κανέναν, εἴτε φράγκο εἴτε συντοπίτη.

Σὰν πολιτικὸς ἔδωκε δεῖγμα τῆς ἀξίας του στὴ Μολδῶνία, ὅπου τὸν ἔστειλε ὁ Πάπας κ' ἔμεινε πέντε χρόνια γιὰ νὰ φέρει τάξη καὶ ὁμόνοια στὸν τόπο ὅπου βρισκόταν πὲς ἀπαναστατημένος. Τὸ κυβερνημὰ του ἄρесе, κι ἔλεγαν τὴν ὥρα Βησσαρίωνας εἶπουν κάτι διαφορετικά, ὄχι ἀνθρώπος, ποῦπτεσε ἀπὸ τὰ οὐράνια. Νὰ ἀρίσει στὴ Μολδῶνία δὲν εἶπουν κ' εὐκολο πρᾶμα, ἀ συλλογιστοῦμε πού αὐτὴ ἡ πολιτεία εἶπουν τότε ἡ δασκάλα τοῦ κόσμου—Bononia docet—καὶ εἶχε Πανεπιστήμιο στημένο πρὸ τετρακόσια χρόνια. Ἐκεῖ εἶχε σπουδάσει καὶ ὁ Ντάντες καὶ ὁ Πετράρχης, καί, καθὼς σήμερα κάθε ἀνθρώπος με μιὰ θέση στὰ γράμματα ἢ στὴν καλλιτεχνία θὰ πάει στὸ Παρίσι γιὰ νὰ γνωρίζει καὶ νὰ γνωριστεῖ, εἶπαι τότες ὅσοι εἶχαν ταλέντο νὰ ξετυλίξουν ἔπαιρναν κι ἀπὸ ἓνα βαφτίσι στὴν ἀτμοσφαιρὰ τῆς Μολδῶνίας. Ὁ Βησσαρίωνας πού τὴν ἐκυβέρνησε σὲ κρίσιμη στιγμή κ' ἐπαινήθηκε γιὰ τοὺς ἀγῶνες του δὲν εἶπουν λοιπὸν ἓνας νομάρχης τῆς ντουτζίνας.

Ἐμεῖς ἐμάθαμε—λέω γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἡλικίας μου—ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Βακαλόπουλου πὼς ὅταν οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντιοῦ ἐπῆγαν στὴ Φραγκιά τὴν ἔβρηκαν βάρβαρη καὶ ἀγράμματη καὶ πὼς αὐτοὶ τὴν ἔβγαλαν ἀπὸ τὰ σκοτάδια τῆς ἀμά-

θειας. Μὰ αὐτὸ εἶναι χοντρὸ λάθος πού μεθαίει με κουτὴ περηφάνεια τὸ μυαλὸ τοῦ ρωμιόπουλου καὶ τὸ χλωροφορμίζει γιὰ κάθε σωστὴ σκέψη καὶ γερή. Αἰῶνα δλάκερο πρὶν οἱ Ἕλληνες σκεφοῦν ἀκόμα νὰ ἀφίσουν τὸν τόπο τοὺς εἶχε γραφεῖ ἡ Θεία Κωμωδία ὅπουναί ταμεῖο καὶ καθρέφτης ὅλης τῆς μαθησης τοῦ μεσαίωνα, ὁ Θωμάς Ἀκουινάτης εἶχε γράψει ἓνα μεγάλο φιλοσοφικὸ σύγγραμμα, ὁ Γκιώτος εἶχε φέρει σπουδαίους νεωτερισμούς στὴ ζωγραφικὴ καὶ δώσει στὸ Φιρέντσε τὸ σκῆδιο γιὰ κείνο τὸ κάμαρι τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὸ μαριμαρένιο κάμπαναρι πούναί ἀψηλὸ σὰν ἐνενηντα μέτρα καὶ λὲς πού πᾶς καὶ τὸ παίζεις ἀπάνου στὰ δάχτυλα. Στὸν ἴδιον καιρὸ καὶ τόπο εἶχαν γίνει οἱ πόρτες τοῦ Battistero με ἓνα σωρὸ ἀγαματάκια μικρὰ τόσσα ἀπὸ τὸ Ghiberti πού μποροῦμε νὰ τόνε πούμε Meissonnier τῆς γλυφτικῆς. Ὅποιος πάλε πάει στὸ Trocadéro, στὸ Παρίσι, βλέπει γαλλικὰ ἀγάλματα τῆς ἴδιας ἐποχῆς πού δὲν ἀφίνουν καμμιά ἀμφιβολία ὅτι πρόσδο μεγάλη εἶχε γίνει στὴ φραγκιά πολὺ πρὶν πέσει τὸ Βυζάντιο. Με μισὸ κάλπικο κατεδατὸ πού μποροῦμε νὰ γράφουμε γιὰ νὰ ἐνθουσιάσουμε τάχα τὰ παιδιά μας ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου δὲν ἀλλάζει, μόνο φουσκώνοντας ἀνώφελα τὴ φαντασία τοῦ μαθητῆ με τὴν ἰδέα ἀπὸ παρασμένα καὶ ἀφταστα μεγαλεῖα τόνε κάνουμε καὶ δὲ βλέπει πού πάντα καὶ παντοῦ βρέθηκαν λαοὶ ἐξυπνοὶ καὶ δουλευτάδες ὅπου ἔφεραν τὸν πολιτισμὸ κάθε τόσο κι ἀπὸ ἓνα βῆμα ὀμπρός· πού σὲ καιροὺς ὄχι πολὺ μακριὰ ἀπὸ μᾶς ἄλλοι κατὰφεραν πρᾶματα μεγάλα καὶ σπουδαῖα· καὶ τέλος πού κ' ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, φτάνει νὰ τὸ θέλουμε, μποροῦμε νὰ καταπιαστοῦμε τίποτις πρωτότυπο καὶ ἀξιο νὰ φέρει πίσω τὴν Ἑλλάδα στὸ δοξασιμένο δρόμο ὅπου βᾶδισε ἓναν καιρὸ.

Ἄν τὴ μελετήσουμε καθὼς πρέπει, ἡ ἱστορία θὰ διώξει μερικὲς φούσκες ἀπὸ τὸ νοῦ μας, θὰ μᾶς δείξει ὅμως πού ἡ πνευματικὴ ἐργασία δὲν ἐπαψε ἀνάμεσα στὸ ἔθνος καὶ στὰ χρόνια τὰ πιὸ σκοταδερά. Ἡ ἀλυσίδα δὲν ἐκόπηκε ποτέ, σὲ κάποια σημεία εἶναι χαλαρωμένη, κάποιοι κρίκοι ἐσκορπίστηκαν στὰ ξένα, μὰ δουλιὰ ἐγινε πάντα, καί, ἂν ξαναρχίσουμε ὅπως τὸ θέλει ἡ ἐποχὴ καὶ ὅπως εἶναι τὴν ὥρα βολετὸ με τὴν καλλίτερη θέση ὅπου βρίσκεται τὸ ἔθνος, ἡ ἀλυσίδα θὰ ξαναδυναμώσει, ἡ Ἑλλάδα θὰ ἀνασάνει πάλε, καὶ οἱ λαοὶ θὰ ἀκούνη πνοὴ ἀπὸ τὰ ρουθούνια τῆς καὶ παλμὸ στὴν καρδιά τῆς. Ἐνας σκόρπιος κρίκος εἶναι καὶ ὁ Βησσαρίωνας, ὅπου μούδωσε τὸ θέμα γιὰ τοῦτο τὸ ἄρθρο. Ὅμως δὲ μπορεῖς νὰ μιλήσεις γιὰ δαύτονε σὰ φιλόσοφο χωρὶς νὰ θυμηθεῖς καὶ τὸ δάσκαλό του τὸ Γεμιστό, πού στὸν καιρὸ του ἐπαίξε μεγάλο ρόλο στὸ Μιστρά, στὴν Ἀδριανούπολη καὶ στὸ Φιρέντσε ἀκόμα ὅπου ἔκατσε λιγούλακι. Ἀπὸ τὰ δύομισυ ἑκατομμύρια ψυχῆς πού ζοῦνε στὴν Ἑλλάδα θάναί θαῦμα ἂ βρισκονται πενήντα πού νᾶκουσαν γι' αὐτὸ τὸ μεγάλο φωστῆρα. Ἐγὼ πού βγήκα ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο με ἄριστα κ' ἐπῆρα καὶ μεταλλιο εἶδα πρώτη φορά τὸν μᾶ του σ' ἓνα ἰταλικὸ βιβλίο στὸ Φιρέντσε, τοῦ κληθηγητῆ μου τοῦ γέρο Villari. Ὁ Γεμιστός σὰν ἐπῆγε στὴν Ἰταλία μεταφράσε, καθὼς ἔκαναν τότε καὶ οἱ ξένοι σοφοί, ἀρχαῖα τὸ ὄνομά του, κ' εἶπαι ἐγινε Πλήθων, ἔπειτα με τὴν ἐρασιμακὴ προφορά δὲν τὸ ξεχώριζαν ἀπὸ Πλάτων, καὶ τὸ λάθος ρίζωσε καὶ πάει, ὁ δὲ Villari τόνε γράφει Πλάτωνε στὴ βιογραφία του τοῦ Μακιαβέλλη.

Τὶ καθαυτοῦ ἔκαμαν οἱ σοφοὶ τοῦ Βυζαντιοῦ ὅταν κατέβηκαν στὴ Δύση μποροῦμε νὰ τὸ πούμε σὲ δυὸ λόγια. Ἐφεραν τὴ Φραγκιά σὲ μεγαλειότερη

καὶ στενώτερη γνωριμία με τὰ γράμματα, τὴν ἱστορία καὶ τὸ νοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνωνε, μὰ καὶ οἱ ἴδιοι ἐμάθαν ἀπὸ τοὺς Φράγκους νὰ χτιμήσουν καλλιτέρα τὸ θησαυρὸ ὅπουχαν φυλάζει πὲς ἄκαρπο τόσους αἰῶνες. Κρίμα πού αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ἀδελφότητα ἐγινε τόσο κορὰ! Ἐκατὸ χρόνια προτῆτερα ἔβρενε τὸν ἀνθὸ νέας φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας μέσα στὸ Βυζάντιο, ἡ πολιτικὴ φιλία Ἀνατολῆς καὶ Δύσης θὰ στρώνουσαν ἀπάνου σὲ θεμέλια καινούρια δίχως τίς θεολογικὲς λογοτριβές, καὶ ἡ ἐνωμένη δύναμη τῆς Εὐρώπης θὰ γλύτωνε τὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὸν κίντυνο τῆς Τούρκικης σλαβιάς. Ἰσια με τότες ἡ Φραγκιά ἐγνώριζε μονάχα τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ μήτε στὴ γλῶσσα του, μόνε ἀπὸ μεταφράσε λατινικῆς ὅπουγιναν ἀπάνου στὰ συγγράμματα τῶν ἀράπηδων τῆς Ἰσπανίας. Γιατί, ὅταν τὰ ἑλληνικὰ λησμονήθηκαν στὴν Εὐρώπη, οἱ Ἀράπηδες εἶχαν πάρει πολλὰ ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη, τᾶχαν κάμει δικὰ τους καὶ γράψαν πολλὴ νόφτιαστη φιλοσοφία ἀπάνου σ' αὐτὴ τὴ βάση. Οἱ Φράγκοι κατόπι με τὸ ἴδιο ὕλικὸ ἔκαμαν τὴ Σκολαστική, πού εἶπουν φιλοσοφία με τὸν περιορισμένο σκοπὸ νὰ ὑποστηρίξει τὴ θεολογία, νὰ βροῖκει δηλαδὴ τὴ λογικὴ ἐξήγηση γιὰ κάθε ἀλήθεια πού διδάσκει τὸ θρησκευτικὸ δόγμα. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶπουν ἀρχηγὸς τῆς Σκολαστικῆς. Ὁ Ντάντες καὶ ἄλλοι οἱ ἄλλοι τόνε θεωροῦνε τέτοιο. Ἄλλο φιλόσοφο ἀξίας δὲ γνώριζαν. Ἐδῶ κ' ἐκεῖ κκούουσαν καμμιά ρωνὴ πού ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη εἶπουν κάτι σὰ διακηρόσιο καὶ δὲν εὐχαριστοῦσε ὅσο πρέπει τὴ σκέψη· μὰ πού νὰ βρεθεῖ ἄλλη;

Δὲν εἶχε ἀκόμα φτάσει ὁ καιρὸς γιὰ τὸ λογισμὸ τὸν ἐλεύτερο καὶ ἀνεξάρτητο. Τίποτες δὲ μποροῦσε νᾶχει πέραση δίχως τὴ βουῖλλα καὶ τὴ σύσταση τῆς ἀρχαιοσύνης. Ἡ Ἰντία εἶπουν ἀγνωστή, τὰ γερογλυφικά καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς παλιάς Αἴγυπτος εἶπουν θαμμένα ὄργιες βαθιὰ μέσα στὴ γῆς καὶ κανεὶς δὲν τὰ ὄνειρευουσαν. Δὲν ἔμεινε λοιπὸν παρὰ τὸ Βυζάντιο, καὶ κατὰ κεί ἄρχισαν νὰ γυρίζουν τὰ μάτια τῶν σπουδαστῶν. Μὰ ὁ Ντάντες ἀπέθανε δίχως τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀνάψει σ' ἄλλουῶνε τὴν καρδιά τὴν ποθύμια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας· ἡ χαρὰ τοῦ Πετράρχη εἶπουν ἀμέτρητη ὅταν τοῦστειλαν ἀπὸ τὴν Πόλη ἓνα ἀντίγραφο τοῦ Ὀμήρου, καὶ σὰν πετράδι ἀτίμητο τῶβαλε στὴν καλλίτερη θέση τῆς βιβλιοθήκης του, μὰ, ὅσο κι ἂν ἐθαύμωνε με τὴ μυστηριώδη λάμψη του, ἔμεινε πάντα πετράδι γι' αὐτόνε, βουβὸ καὶ ἄλαλο: ὁ Μποκκάτσιος ἐπάσκισε νὰ μάθει ἑλληνικὰ ἀπὸ ἓναν κηλόγερο τῆς μεσηθρινῆς Ἰταλίας, τὸ Λεόντιο Πιλάτο, μὰ ὁ δάσκαλος εἶπουν παράξενος ἀνθρώπος καὶ ὁ Ἰταλὸς συγγραφέας τὸν ἔβαλε νὰ τοῦ ὑπαγορέψει μιὰ μεταφράση τῆς Ἰλιάδας καὶ πέρα πέρα μαζί δὲν ἐπῆγαν. Ἐτσι λοιπὸν ἀπέρασε ὁ δεκατέσσαρτος αἰῶνας· τὸν πόθο γιὰ νέα μάθηση τὸν εἶχαν πολλοί, μὰ ὅσο δὲν ἐφύσαγε ἡ τούρκικη μπόρα καλοὶ δασκάλοι δὲν ἔρχουσαν.

Μιὰ καὶ καλῶς ὄρισαν, ὁ Ξαναγεννημὸς πούχεν ἀρχινήσει με τὸν Πετράρχη βροῖκει ὅτι ἐχρειάζουσαν γιὰ νὰ γίνει σωστός καὶ νὰ ἀνθίσει στὰ πλέρια. Τὸ πιὸ σημαντικό ἀποτέλεσμα ὅπουφεραν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἶπουν ἡ γνωριμία με τὸν Πλάτωνε πού ἴσια με τότες τὸν ἔφεραν μονάχα ἀπὸ τὸνομα. Ὁ δάσκαλος τοῦ Ἀριστοτέλη ξεθρονιάζει τὸ μαθητῆ, καὶ στὸ Φιρέντσε, τὴν Ἀθήνα τῆς Ἰταλίας, ξαναβασιλεύει αὐτός. Ὁ Γεμιστός εἶναι Πλατωνικός, μάλιστα ἀναστημένος Πλάτωνας. Ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ἀπὸ πεποίθηση ἴσως, μὰ μπορεῖ κι ἀπὸ ζούλια γιὰ τὴ δόξα τοῦ πατριώτη, εἶναι ἀντί-

θετός του, γράφει δυνατά ενάντια στον Πλάτωνα και βρίζει το Γεμιστό που είτουν πεθαμένος. Ο Βησσαρίωνας δε βαστάει να ψέγεται ο συγγραφέας τῶ διαλόγωνε και να κατηγορηται ὁ δάσκαλός του, και γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὴ φιλοσοφία τοῦ ἐνοῦ και τὴ μνήμη τοῦ ἄλλου γράφει, ἑλληνικὰ και λατινικὰ κατὰ πῶς εἴτουν συνήθειο του, ἓνα σύγγραμμα δη- ρεμένο σὲ πέντε μικρὰ βιβλία. Ὁ Βησσαρίωνας εἶναι πάντοτε ὁ ἄνθρωπος τοῦ σιδηροῦ και τῆς εἰρή- νης—Νουμῆς ὅπως τὸν εἶπε ἓνας σ' ἓνα ἐπίγραμμα ὁποῦφτιασε γιὰ τιμὴ του ἔπειτα πού πέθανε—βρί- σκει πολλὰ καλὰ στὸν Ἀριστοτέλη, βρίσκει και στὸν Πλάτωνα, και λέει στὸν συντοπίτη του τὸν Τραπεζούντιο πού ἔπρεπε νὰ διαβάσει και τὸν ἓναν, και τὸν ἄλλον, και νὰ πάρει ἀπὸ τὸν καθένα ὅ,τι εἶναι σωστὸ και χρήσιμο.

* *

Εἶχα προχθὲς στὰ χέρια μου τὸ λατινικὸ κεί- μενο ὅπου εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα πρῶτα βιβλία — τὸ 130—πού τυπώθηκαν στὴ Ρώμη. Εἶναι καθὼς φαί- νεται ἀπὸ τὰ 1469, και διατηρήθηκε περίφημα. Τετρακόσια τριάντα ὀκτὼ χρόνια πέρασαν ἀπάνου του, και μονάχα λίγες σελίδες ἔδω κ' ἐκεῖ ἐκιντρί- σαν ἀπὸ τὴ νότια. Δύο τρία φύλλα εἶναι σκουληκο- φαγωμένα, μὰ τόσο ἀλαφρὰ πού δὲν τὸ νοιώθεις παρὰ ἂν ἐξετάσεις ἐπιταυτοῦ τὸ βιβλίον ἀπέρασε στὸ Μουσεῖο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ βασιλεῦς Γιώργη Δ' πού μερικὸι λένε πῶς τὴν ἐχάρισε, ἄλλοι πῶς τὴν ἐπούλησε στὸ ἀγγλικὸ ἔθνος. Τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι χτυπητὰ λατινικὰ πού σὰ γοθικὰ μοιάζουν και τὰ ἑλληνικὰ κινμάτια πού παραθέτει ἔχουν κάτι θωρία πολὺ περιεργή. Σ' αὐτὰ, τὰ γράμ- ματα δὲ μοιάζουν μὲ κανένα παλιὸ χερσόγραφο τῆς ἐποχῆς οὔτε μὲ τὸν τύπο τὸν κατοπινὸ, εἶναι ὅμως ἑστέρα και πὲς ἄμορφα, μόνο πού τοὺς λείπει νο- στιμάδα. Σοῦ κάνουν τὴν ἐντύπωση ἀπὸ ἀγῶρια γερά μὰ ἄγουρα, πού τῆςτειλαν παστρικά και καλοντυ- μένα σὲ κάποια γιορτὴ, μὰ ἀκόμα δὲν ξέρουν, τὰ καφερά, πῶς νὰ στέκονται ἀνάμεσα στὸν ξένο κό- σμο. Τὸ σκῆμα τοῦ βιβλίου εἶναι αὐτὸ πού λέν φύλ- λο, μὰ ὄχι πολὺ μεγάλο, και σ' αὐτὸ φαίνεται τὸ γούστο τοῦ Βησσαρίωνα πού θὰ τὸ διάλεξε βέβαια. Τὰ περιθώρια εἶναι στενούτσικα στὴν ἀπάνου μεριά και στὴ μέση, φαρδιὰ ὅμως και μεγαλόπρεπα κα- τακάτου και στὰ ἐξωτερικὰ πλάγια.

Μὴ μὲ ρωτᾶτε πόσα κατεβατὰ εἶναι, μήτε πόσα τυπογραφικὰ φύλλα, γιατί οἱ τυπογράφοι δὲν ἔβα- λαν νούμερα οὔτε ψηφία γιὰ νὰ τὰ μετρήσουν. Εἴ- μαστε ἀκόμα στὰ πρῶτα βήματα τῆς τέχνης, βλέ- πετε. Στὴν ἀρχὴ καθενὸς ἀπὸ τὰ πέντε μέρη τοῦ βιβλίου ἐννοοῦσαν νὰ τυπώσουν τὸν τίτλο μὲ κόκκινα γράμματα, μὰ ἔπειτα θὰ τὸ βρήκαν δύσκολο, και ἡ ἴδια δουλιὰ ἐγινε μὲ τὸ χέρι. Οἱ μαστόροι—magi- stri—πού τῶφτιασαν εἶταν δύο Γερμανοὶ, πού πρῶ- τοι ἀπ' ὅλους ἐτύπωσαν βιβλία στὴν Ἰταλία κ' ἔμαθαν κατόπι τὴν τέχνη τους σ' ἄλλους και τοὺς ἐμψύχωσαν νὰ καταπιαστοῦν τὴν ἴδια δουλιὰ. Τυ- πογραφεῖο δὲν εἶχαν, και στὴν ἀρχὴ τοὺς ἐφιλοξέ- νησε τὸ μοναστήρι τοῦ Sudjaco, λίγα μίλλια ὄξω ἀπὸ τὴ Ρώμη. Ἐκεῖ ἐτύπωσαν μερικὰ συγγράμμα- τα μὲ γοθικὰ στοιχεῖα, ὄχι ὅμως πολὺ χοντρόγραμ- μα, και τὸ Μουσεῖο ἔδω ἔχει τρία ἀπὸ αὐτὰ. Τὰ ὀνόματα τῶν τυπογράφων δὲ φαίνονται πουθενὰ σ' αὐτὰ τὰ τρία τοῦ μοναστηρίου, τὸ ξέρουμε ὅμως ἀπὸ ἓναν κατάλογο τῆς ἐποχῆς πού εἶναι δικὰ τους. Ἐνα μάλιστα, τὸ De (ratore τοῦ Κικέρωνα, οὔτε τὸν τόπο ὅπου ἐφτιάστηκε δὲν ἔχει σημειωμένο· ὡς

τόσο σ' ἓνα ἀντίτυπο — ὄχι ἐκεῖνο τοῦ Μουσεῖου — ὑπάρχει μιὰ χερσόγραφη χρονολογία, 30 τοῦ Σταυ- ροῦ 1465 ἡ ὁποία, ἂν παραδεχτοῦμε πῶς δὲν τὴν ἐπρόσθεσαν ἀργότερα γιὰ κερδοσκοπία, δείχνει πού αὐτὸ τὸ De Oratore εἶναι τὸ πιὸ ἀρχαῖο γνωστὸ βιβλίον πού τυπώθηκε στὴν Ἰταλία. Ἀπὸ τὸ Subja- co πῆγαν ὕστερα στὴ Ρώμη μίσα, ὅπου δύο ἀδέρ- φια(*), ἐγκατοικοὶ τῆς πολιτείας, τοὺς ἔκαμαν λίγο τόπο στὸ σπῆτι τους γιὰ νὰ δουλέψουν. Μὰς τὸ μα- θαίνουν οἱ ἴδιοι· σ' ἓνα ὀχτάστιχο λατινικὸ ἐλεγεῖο στὸ τέλος τοῦ τόμου, ὅπου ἐξομολογοῦν τὸ φόβο τους πού ὁ κόσμος θὰ γελάσει μὲ τὰ ἀγρία τους ὀνόματα τὰ τευτονικὰ, ὀλπίζοντας ὅμως, οἱ κακήμενοι, πῶς τὸ παρούσασμα μιᾶς τέχνης καινούριας ἄγνωστης στὴς Μούσες θὰ γλυκάνει τὴν ἐντύπωση :

Mitiget ars Musis inscia verba virum.

Σὰς γράφω και τὰ ὀνόματα πού δὲν εἶναι δὰ και τόσο ἄσκημα γιὰ μὰς πού συνηθίσαμε και ξέρουμε νὰ τὰ προφέρουμε· μονάχα πού ὁ στίχος κουτσίζει στὴν ἀρχή :

Conradus Swrynheym : Arnoldus Pannartique magistri.

Αὐτὸ τὸ ὀχτάστιχο βρίσκεται πάλε και σ' ἄλ- λα συγγράμματα βγαλμένα κατ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια, και αὐτὸ δείχνει πῶς τὸ περιγέλιο δὲν εἶχε πάψει. Τὸ βαστοῦσαν ἴσως οἱ γραφιάδες πού μὲ τὴ νέα ἐφεύ- ρηση ἐβλεπαν τὴν τέχνη τους νὰ ξεπέφτει. Τὸ συ- φέρο και ἡ ζούλια πάντα ἐγίνομισαν τὸν κόσμο φαρ- μάκι.

* *

Ὁ κατάλογος πού εἶπα βρίσκεται μίσα σὲ μίαν αἴτηση πού οἱ δύο Γερμανοὶ ἔστειλαν στὸν Πάπα Εὔστο Δ' ζητῶντας συντρομὴ γιὰ τὰ ἀμέτρητα ἔξοδα ὁποῦκαμαν γιὰ τὸ τύπωμα τῶν συγγραμμά- των—300 ἀντίτυπα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Βησσαρίωνα μονάχα—τοὺς εἶχαν καταντήσει σὲ φοβερὴ φτώχεια «quia pauperes facti sumus nihis — και τοῦ προσφέρουν βιβλία γιὰ νὰ τὰ χαρίσει ἡ ἀγιοσύνη του ὅπου θέλει, ἀφοῦ κανεὶς δὲν τ' ἀγῶραζε· τὶς εἴ- κοσι τοῦ Μάρτη 1472, ὅταν ἔστειλαν τὴν αἴτηση— καλωσύνη τους πού τὴν ἐτύπωσαν γιὰ τοὺς βιβλιο- γράφους—δὲν εἶχαν ψωμί νὰ φᾶνε, μὰ δὲν ξέρω πῶς οἰκονομηθήκανε και ἡ δουλιὰ δὲν ἔπαψε ἴσια, τ' ὀλιγώτερο, μὲ τὴν ὕστερη μέρα τοῦ 1473 ὅπου βγά- λανε τὸν Πολύβιο λατινικὰ. Ἐπειτα βλέπουμε πάλε τὸν Pannartz πού παρουσιάζεται ὀλομόναχος μὲ μιὰ γραμματικὴ στὴς 2 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1474 και τραβάει μπροστὰ δημοσιεύοντας ὡς ἓνατο ἔργο του—κατὰ τὸν κατάλογο τοῦ Pvocton, ἐννοεῖται— τὸ Γιουδαϊκὸ πόλεμο τοῦ Φλάβιου λατινικὰ τὶς 25 τοῦ Νοέμβρη 1475 και ὡς δέκατο και τελευταῖο, τὶς 20 τοῦ Γενάρη 1476, ἓνα σύγγραμμα τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκουϊνάτη, τοῦ θεολόγου και φιλοσόφου πού ὀνόμασα παραπάνου. Ἐτσι και τῶ δυνὸν ὁ ἥλιος ἐβασίλευσε γιὰ νὰ μὴν ξαναφέξει πιά.

* *

Ὅποιος Ἕλληνας θέλει μπορεῖ ἀπάνου κάτου νὰ διαβάσει στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ὅλα ὅσα ἔγραψε ὁ Βησσαρίωνας. Ἐνα γράμμα του ὅμως πολὺ σπου- δαῖο δὲ μποροῦσε νὰ γραφεῖ περὰ λατινικὰ και μόνο. Εἶναι ἐκεῖνο πούστειλε στὸ Δόγη και στὴ Γε- ρουσία τῆς Βενετίας ὅταν ἐχάρισε σ' αὐτὴν τὴν πο- λιτεία τὰ πολῦτιμα χερσόγραφα του πού μαζί μὲ μερικὰ τοῦ Πετράρκα ἐγίναν ἡ ἀρχὴ τῆς μεγάλης

(*) Κάθε τόσο και λιγάκι ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο παρου- σιάζεται σὰν ἐγγότης και βγαίνουν βιβλία μὲ τὴν ἐπιγραφή In domo Petri de Maximis.

Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀϊ Μάρκου. Σ' αὐτὸ τὸ γράμμα ἡ γλῶσσα εἶναι πολὺ ὠραία και δίχως σύγκριση ἀ- νώτερη ἀπὸ κείνη πού βλέπουμε στὴν ἀπάντηση τῆς Γερουσίας. Ἐσκέφτηκα νὰ τὸ μεταφράσω, ὄχι μονά- χα γιατί εἶναι ἱστορικὸ ἔγγραφο μεγάλης ἀξίας μὰ κ' ἐπειδὴς μὰς δίνει σὲ λίγες γραμμὲς τὴ ζωγραφιὰ τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτοῦ μίσα βλέπουμε τὸν ἑλληνικὸ πατριωτισμὸ του και τὴ μεγάλη του ἀφοσίωση στὴν ἴδια τῆς ἀρετῆς. Ὁ ἔπαινος ὅπου κάνει τῆς Βενε- τσιάνικης Γερουσίας εἶναι ἡ ἠθική του διαθήκη, και ἀπ' αὐτόνε μποροῦμε νὰ καταλάβουμε μὲ τί λογῆς ἀρχὲς ἐκυβέρνησε τὴ Μπολώνια και γιὰ ποῖο λόγο τὸν ἀγάπησαν τόσο ἐκεῖ πέρα και τὸν ἐσεβάστηκαν σὰν κάτι πού ἄνθρωπος δὲν εἶτουν.

* *

Πού τὸ μεταφράζω δημοτικὰ οὔτε κανενὸς ἄλ- λου δὲν πρέπει νὰ κακοφανεῖ οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Βησσα- ρίωνας, ἂν ξαναζούσε, θὰχε τὸ δικαίωμα νὰ μὲ κα- τηγορήσει, γιατί και αὐτὸς εἶτουν δημοτικιστῆς. Τὸ βλέπουμε ἀπὸ ἓν ἄλλο γράμμα δικὸ του πού ἐτύπωσε ὁ Meursius μὲ τὸν τίτλο Fjristola Grae- co-Barbara σ' ἓνα τομίδιο πού περιέχει κάτι συγ- γραμματάκια τοῦ Πατριάρχου Ἡσυχίου. Αὐτὸ τὸ γράμμα πιάνει κάμποσες σελίδες, και εἶναι σταλ- μένο στὸν παιδαγωγὸ τῶν παιδιῶν τοῦ Θωμᾶ Πα- λαιολόγου πούχε πεθάνει λίγο πρίν. Ὁ Βησσαρίωνας ἀρχινᾷ μὲ ἑλληνικὸν βραβείον και τραβάει ἔτσι σ' ὄλο τὸ πρῶτο κατεβατὸ, ὅσο τότε βαστάει ἡ ἀνάσα, ἔπειτα πέφτει στὴν ἀνάκατη — εἶχανε μιχτὴ και τότες—ἔσο πού λίγο κατόπι γράφει δημοτικὴ ὀλο- χτιστὴ, τὴ δημοτικὴ τῆς ἐποχῆς ἐννοεῖται. Ἀγάλι ἀγάλι φτάνουμε σ' ἓνα τόπο ὅπου σὰ νὰ ζητοῦσε συμπάθειο γιὰ τὸ γράμμα του κατάντησε παρα- πολὺ μακρὺ και λέει πού τῶγραψε ἔτσι γιὰ νὰ τὰ διαβάσουν συχνὰ στοὺς δύο ἀθθεντοπούλους και στὴν ἀθθεντοπούλαν ὅπου γι' αὐτοὺς ἔχει τόσες ὀφέ- λιμες ὀρμήσεις τώρα πού ὀρῶνεψαν. Ἴσως ἔδω μὰς θέλουν οἱ ἀντίθετοι γιὰ νὰ φωνάζουν πῶς ἔχουμε ἀδικο και ὅτι ἂν ὁ Βησσαρίωνας μίλησε ἀπλᾶ σ' αὐτὸ τὸ μέρος τῆς γραφῆς του τόκαμε γιὰ τὸ χα- τῆρι τῶν παιδιῶν και τίποτ' ἄλλο. Ἄς μὴ νομί- σουν ὅμως πού μὰς ζιππαζούν μὲ τὰ λόγια τους, γιατί και ἔτσι νάτουν ὅπως θὰ πιστεύαν αὐτοὶ, ἐ- μεῖς εἴμαστε κερδεμένοι πάλε, μὰ και βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ καθαρεύουσα δὲν εἶτουν ποτὲ ἀλη- θινὴ γλῶσσα και ὅτι και μέσα στὰ παλᾶτια ὀποῖος ἔθελε νὰ τὸν ἐννοοῦν ἔπρεπε νὰ μιλεῖ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους.

Μὰ ἡ νίκη μας δὲν τελειώνει ἔδω· θὰ τοὺς πᾶ- ρουμε κι ἄλλα, θὰ τοὺς τὰ πάρουμε ὄλα. Διαβάζον- τας παραμπρὸς βρίσκουμε ἓνα μεγάλο παράγραφο ὅπου ὁ Βησσαρίωνας δίνει ὀδηγίες στὸν παιδαγωγὸ γιὰ τοὺς Ἕλληνες πού φεύγουν ἀπὸ τὴν κατακτη- μένη πατρίδα και ἔρχονται στὴν Ἰταλία γιὰ νὰ ζήσουν σὰ δασκάλοι τῆς ἑλληνικῆς. Αὐτὸ τὸ μέρος βέβαια δὲν εἶναι γιὰ νὰ διαβαστεῖ σὲ πριγκηπό- πουλα. Ὄστόσο, μιὰ κ' ἐπῆρε τὸν κατήφορο, ὁ Βησ- σαρίωνας γράφει και γιὰ τοὺς λογίους δημοτικὰ ἴσια μὲ τὸ τέλος. Ἐτσι λοιπὸν δὲ γλυτώνουμε ἀπὸ τὸ γενικὸ και ριζικὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ δημοτικὴ εἶ- τουν ἡ μόνη ἀφνιασῶσα γλῶσσα πούνησαν και μιλοῦσαν ὀλοι τὸν καιρὸ πού ἔπεσε ἡ Πόλη. Ἐγίναν κατόπι μερικὲς προσπάθειες γιὰ νὰ πλάσουν ἓνα εἶδος ἀρχαίας, μὰ εἶταν ἀφίσιες κι ὁ καρπὸς πού βγήκε μοιάζει σὰ σταφύλι ἀπὸ θερμοκήπια. Ὁ Ἐ- ρωτόκριτος, ἡ Ἐρωφίλη και τᾶλλα αὐτῆς τῆς λο- γῆς εἶναι τὰ μόνα φρούττα τῆς νέας Ἐλληνικῆς

φιλολογίας πού ἐμεγάλωσαν ἀπάνου στὰ ἀνοιχτά χρώματα μὲ τὸ ζεστό φίλημα τῆς ἡλιοφωγίας, πού τὰ τρῶς καὶ σ' ἀνασταίνουν τὴν καρδιά ἢ τὰ ζήφεις καὶ σοῦ σταζῶν κατὶ κρυσκί πού ὅσο γερνάει τόσο καὶ δυναμώνει.

British Museum, ἀρροσιάτικα 1905

ΛΑΖΑΡΟΥ ΒΕΔΕΛΗΣ

ΤΟ ΙΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ

Στὸν τρανὸ καὶ ἀνίκητο Πρίγκιπα, Κύριο Χριστόφορο Μάρκο, καὶ στὴν ἐντοξὴν Γερουσία τῆς Βενετίας προσκυνήματα ἀπὸ τὸ Βησσαρίωνα τὸν Καρδινάλην καὶ Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πάντοτε ἀπὸ τὰ μικρὰ μου χρόνια ἐπάσκισα μὲ κάθε κόπο, ἐνέργεια, προσευχὴ καὶ ἀγάπη νὰ συνάξω ὅσα βιβλία μοῦ εἶχον βολετὸ ἀπάνου σὲ κάθε λογῆς ἐπιστήμη. Καὶ γι' αὐτὸ ὄχι μονάχα ἀγόρι καὶ νέος πού εἶχον ἄσκωσα πολλὰ ἀντίγραφα μὲ τὰ ἴδια μου χέρια, μὰ καὶ ἀργότερα πού ἔχοντας τὴν οἰκονομία γιὰ ὁδηγὸ στὴ ζωὴ μου κατάφερα κάθε τόσο κ' ἐβαζα κατὰ μέρος λίγα χρηματάκια, πάντα τὰ ξόδενα γιὰ ν' ἀγοράσω βιβλία. Γιατὶ ἐπίστευα πού δὲν ὑπάρχουν ἀπὸ αὐτὰ πιδ ὠραῖα καὶ μεγαλόπρεπα ἐπιπλα, μήτε βλησίδι πιδ χρήσιμο καὶ ἄξιο, ἀφοῦ τὰ βιβλία εἶναι κατάφορα μὲ τὰ λόγια τῶ σοφῶν, γεμάτα μαθήματα τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς, τῆς ἠθικῆς, τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς θρησκείας. Αὐτὰ μᾶς βαστοῦν συντροφιά, καὶ μαζί μὲ μᾶς ζοῦνε καὶ μιλοῦν, μᾶς δασκαλεύουν, μᾶς ὁδηγοῦν, μᾶς παρηγοροῦν, καὶ πράματα πού εἶναι χιλιάδες μίλλια μακριὰ ἀπὸ μᾶς τὰ δείχνουν σὰ νᾶταν κοντὰ στὰ πόδια μας καὶ μᾶς τὰ βάζουν μπροστὰ στὰ μάτια. Ἡ δύναμη, ἡ ἀξία, τὸ μεγαλεῖο τους εἶναι τόσο σπουδαῖα, πού ἂν ἐλείπαν τὰ βιβλία θάμαστε ὅλοι ἀξέστοι καὶ ἀπελέκητοι, δὲ θάχαμε καμμιὰ θύμηση ἀπὸ τὰ περασμένα, οὔτε κανένα ἀπὸ τὰ μαθήματα τὰ παλαιὰ ἢ καμμιὰ γνώση τῶν πραγμάτων εἴτε ἀνθρωπινῶν εἴτε θεοτικῶν, καὶ ὁ τάφος πού σκεπάζει τὰ σβυσμένα κουφάρια τῶν ἀνθρώπωνε θὰ μᾶς ἔκρουε καὶ τὰ ὀνόματά τους.

Σὲ τούτη τὴ δουλιὰ πάντα ἔσκυφα ἀπάνου μὲ ὄλο τὸν πόθο τῆς ψυχῆς μου· φυσικὰ ὁμως μὲ περισσότερο ἀγάπη ἀφιέρωσα τὴ δύναμη, τὸ ζῆλο καὶ τὰ μέσα μου ὄλα ζητώντας νᾶβρω ἑλληνικὰ βιβλία ἕστερα ἀπ' τὴν καταστροφὴ τῆς Ἑλλάδας καὶ τὸ ὄλιμμένο πάροισιμο τοῦ Βυζαντινοῦ. Γιατὶ ἐφοβοῦμουν τρομερὰ μὴν κοντὰ σι' ἄλλα πράματα, καὶ τόσα λαμπρὰ βιβλία, καρπὸς τοῦ ἴδρωτα καὶ τῆς ἀγρύπνιας τόσω μεγάλων ἀνθρώπωνε πού γραφτήκαν γιὰ νὰ λάμπουν σὰ φῶτα ἀπάνου στὴν οἰκουμένη, πάει καὶ χαθοῦν ἔπειτα ἀπ' ὄλιγον καιρὸ, σὰν τὴ μεγάλη σφοδρὰ πού μᾶς ἔλαχε ἄλλη μιὰ βολὰ δταν ἀπὸ τὴ διακόσιες χιλιάδες βιβλία πού, κατὰ τὸ λέει τοῦ Πλουτάρχου (*),

(*) Κάτι λάθος ἔβγαλε ἐδῶ, ἢ ὁ Βησσαρίωνας παίρνει ἀπὸ κανένα ἔργο τοῦ Πλουτάρχου πού ἐμεῖς δὲν τὸ γνωρίζουμε. Ἐγὼ τοῦλάχιστο δὲ μπόρεσα νᾶβρω τίποτις στὸν πίνακα ἐποῦτου τοῦ συγγραφέα κατὰ τὴν ἐγδοσὴν τοῦ Firmin Didot. Οὔτε μ' ἐβοήθησε ὁ δόκτωρ ὁ Smith μὲ τὸ λεξικὸν τῆς Ἀρχαίας Γεωγραφίας ὅπου περιγράφει ἔτι Ἀπόμειες καὶ πούθενά δὲ μιλεῖ γιὰ βιβλιοθήκας. Μιὰ Ἀπάμεια εἶχον σπουδαῖο ἐμπορικὸ κέντρο καὶ εἶρα δικαστικῆς σύνοδος. Αὐτοῦ ἔμεινε κάμπισο καιρὸ ἀνθύπατος ὁ Κικέρωνας, καὶ αὐτοῦ μπόρει νὰ βολακτοῦν ἢ βιβλιοθήκη. Ἀπάμεια ἀναφέρουν σὲ πολλὰ μέρη καὶ τῶν παλαιῶν Ραββίνων τὰ βιβλία, καὶ ὁ Neubauer τὴν ἔχει στὴ Γεωγραφία τοῦ τοῦ Ταλμούδ, δὲ βγαίνει ὁμως ἀπὸ πούθενά πὼς αὐτὴ ἢ Ἀπάμεια εἶχον καὶ τόπος μὲ πολλὰ γράμματα.

βρίσκονταν στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἀπάμειας μονάχα χίλια γλύτωσαν καὶ ἀπόμειναν ἴσια μὲ τὴς ἡμέρες τὴς δικῆς μας. Μὲ ὅση δύναμη λοιπὸν εἶχα πάσκινα νὰ μαζέψω ὄχι μπόλικα βιβλία, μόνε καλά, καὶ ἀπὸ κάθε ἔργο ἓνα μόνον ἀντίγραφο, κ' ἔτσι κατάφερα νὰ συνάξω ἀπάνου κάτου ὄλα τὰ συγγράμματα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, καὶ μάλιστα τὰ σπάνια καὶ τὰ δυσκολόβρετα.

Ἐχοντας ὁμως πάντα στὸ κεφάλι μου αὐτὴ τὴν ἐγνοια, ἔβλεπα πὼς ἢ ποθῆμα μου δὲ μπόροῦσε νὰ λάβει σάρκα παρ' ἂν ἐβρισκα μαζί, ὅσο εἶμαι ζωντανὸς ἀκόμα, καὶ τὸν τρόπο νὰ προφυλαχτοῦν δταν πεθάνω ἀπὸ τὸ σκόρπισμα καὶ πούληση αὐτὰ τὰ βιβλία πού μαζέψα μὲ τόσο ζῆλο καὶ κόπο, καὶ νὰ κατατεθοῦν σὲ μέρος σίγουρο καὶ πρόχειρο ὅπου Ἑλληνες καὶ Φράγκοι νὰ τὰ βρίσκουν μὲ εὐκολία. Καθὼς συλλογίζουμουν λοιπὸν αὐτὸ καὶ μοῦρχουνταν στὸ νοῦ τόσοι τόποι τῆς Ἰταλίας, τέλος ἔβρηκα πού μόνη ἢ πολιτεία σας, ἢ μεγάλη καὶ ἑακουστή, ἐταίριαζε καὶ στὸ παρᾶμικρὸ μὲ τὸ σκοπὸ μου. Πρῶτ' ἀπ' ὄλα ἔβλεπα πού δὲ μπόροῦσα νὰ διαλέξω τόπο μὲ μεγαλειότερη ἀσφάλεια ἀπὸ κείνονε ὅπου τὸ δικὸ βασιλεύει, οἱ νόμοι φυλάονται καὶ ἢ τιμιότη κυβερνάει μαζί μὲ τὴ φρόνηση· ὅπου ἔχον κονάκι τους ἢ ἀρετὴ, ἢ ἐγκράτεια, ἢ ἀξιοπρέπεια, ἢ καλοπιστία· ὅπου ἢ ἐξουσία καθὼς εἶναι μεγάλη καὶ ἀπλόνηται ὄλοῦνδε στὸν κόσμον εἶσι εἶναι καὶ σωστὴ καὶ ἴσια· ὅπου ἀνθρώποι μὲ γνώμες ἀνεξάρτητες, ἀνήξεροι ἀπὸ ἀναχορηγία καὶ ἐγκλημα, βαστᾶνε φρόνιμα τὸ τιμὸν τῆς ἐξουσίας· ὅπου οἱ καλοὶ στέκονται μπροστὰ καὶ βαστοῦν παρᾶμερα τοὺς τραμπούκους· ὅπου καθέννας ἀληθμονάει τὸ προσωπικὸ διάφορο καὶ ὄλοι μὲ μιὰ ψυχὴ καὶ τιμιότη ἀφτασθὴ δουλεύουν γιὰ τὸ καλὸ ὄληντῆς τῆς Πολιτείας· ὄλα πράματα πού μου κάνον νὰ σᾶς εὐχομαι καὶ νὰ ὀλπίζω πού ἢ πολιτεία σας θὰ προκόβει ἄπαφτα σὲ δύναμη καὶ δόξα.

Ἐπειτα ἔβλεπα πού δὲ μπόροῦσα νὰ διαλέξω τόπο πιδ πρόχειρο καὶ πιδ κατάλληλο, κυρίως γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς χώρας μου. Γιατὶ ἀλήθεια στὴν πολιτεία σας τρέχουν ἔθνη ἀπ' ὄλη τὴν οἰκουμένην, περισσότερο ὁμως ἀπ' ὄλους οἱ Ἑλληνες πού ἔρχονται μὲ καρᾶβια ἀπὸ τὰ μέρη τους πρῶτα πρῶτα σκαλώνουν στὴ Βενετιά, καὶ κοντὰ σ' αὐτὸ εἶναι μαζί σας ἐνωμένοι μὲ τόσο στενὴ φιλία πού ἔρχονται στὸν τόπο σας καὶ θαρροῦν πὼς μπαίνουν σὲ ἄλλη Κωνσταντινούπολη.

Καὶ τέλος σὲ πούτους ἄξιζε νὰ μπιστευτῶ τὸ φύλαμα τέτοιου θησαυροῦ παρὰ σ' ἀνθρώπους πούνα σφιχτοδεμένοι μαζί μου μὲ τόσες καλωσῆνες, καὶ σὲ ποιά πολιτεία παρὰ σ' ἐκείνην ὅπου, ἄμα ἢ Ἑλλάδα ἔγινε σκλάβια, τὴ διάλεξα γιὰ πατρίδα μου, καὶ ὅπου ἐσεῖς μ' ἐδεχτήκατε στὸν κόρφο σας καὶ μ' ἐτιμήσατε σὰ δικόνε σας;

Ἐτσι λοιπὸν γνωρίζοντας πού, σὰν ἀνθρώπος πού εἶμαι, ἔχω νὰ πεθάνω, καὶ βλέποντας πού ὅσο πάει γεράζω καὶ βασανίζομαι ἀπὸ πολλὰς ἀρρώστειες καὶ δὲν ξέρω τί ἄλλο μπόρει νὰ λάχει, ἐπῆρα ἀπόφαση καὶ χαρίζω καὶ ἀφιερώνω στὴν Ἱερὰ Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς φουμισμένης σας πολιτείας ὄλα τὰ βιβλία μου στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη γλῶσσα, γιὰ τὴν γροικιά πὼς ἔχω χρέος νὰ δώσω ἓνα καλὸ σπολλάττη καὶ σὶς ἀφεντιές σας ὄλοντῶνε καὶ στὴν Πολιτεία ὅπου ἐκαλοθελήσατε συντροφιά μ' ἐσᾶς ν' ἀπολαύω τὰ δικαιώματά της.

Κ' ἐσεῖς πού μὲ τὴν ἀρετὴ σας, τὴ φρονιμάδα καὶ τὴς καλωσῆνες σας μ' ἐκάματε πιδ δικόνε σας καὶ ἀχώριστο γιὰ πάντα νὰ χαίρεστε σὰν κληρονόμοι, μαζί μὲ τὰ παιδιὰ σας καὶ τοὺς ἀπογόνους σας, τὸν πλούσιον καρπὸ τῆς ἀδιάκοπης προσπάθειάς μου· καὶ οἱ ἄλλοι ὁμως, ὅσοι ἀγαποῦν τὴς ἀψηλές σπουδές ὄς τότε χαίρουνται καὶ αὐτοὶ μὲ τὸ μέσο τὸ δικὸ σας.

Γι' αὐτὸ σᾶς στέγνω, Ἀφεντάδες μου, τὸ ἔγγραφο τῆς δωρεᾶς, τὴ σημεῖωση τῶ βιβλίωνε καὶ τὸ διάταγμα τοῦ Πάπα (*), καὶ παρᾶκαλῶ τὸ Θεὸ νὰ τὰ φέρνει ὄλα δεξιὰ στὴν Πολιτεία σας μὲ καλοτυγία καὶ προκοπή, καὶ νὰ τῆς χαρίζει εἰρήνη, ἡσυχία, ραχάτι καὶ παντοτεινὴ ὁμόνοια.

Γεῖά σας, Ἀφέντες, καὶ χαρά σας.

Ἀπὸ τὰ λουτρά τοῦ Βιτέρμπου, στὰ 1468 τῆς Σωτηρίας, τὴν παραμενὴ τοῦ Θεριστή.

(*) Ὁ Πάπας ὁ τότεσινὸς εἶχον Παῦλος Β', Βενετσιανὸς, καὶ βεβαιότατα θάδωκε μὲ ὄλην τὴν καρδιά τὴν ἀξία νὰ στείλουν στὴν ἰδιαιτέρη του πατρίδα ἀπὸ τῆς Ρώμης τέτοιο ἀμίμητο πλοῦτο ἀπὸ βιβλία. Ἦθελα νὰ σημειώσω καὶ ἄλλα γι' αὐτὸν τὸν Πάπα μὲ τὴ βοήθεια τῆς Encyclopaedia Britannica πού μιὰ καὶ τὴν ἐρεκλαμάριας τὸ Times μὲ πρωτάκουστη φασαρία καὶ τέχνη πολυπερφοσεῖται ἔρχεται στὸν καθένα νὰ λογιᾶται πᾶσα γραμμὴ τῆς σὰν ἓνα χρῆσμὸ τῆς Πυθίας. Μὰ τί θέλετε; Τὴν ὕστερη στιγμή ἠθέλησα νὰ κοιτᾶω καὶ τὴ Grande Encyclopedie. Καὶ τί νὰ ἰδῶ; ὄλο διαφορετικὰ τὰ λέει ἀπὸ τὴν ἄλλη γιὰ τὸν Πάπα Β', κυρίως στὸ ζήτημα τῆς σταυροφορίας γιὰ τὸ διώξιμο τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ τῆς ἐν γένει, εἰρηρικῆς ὅπως λέει ἢ μιὰ, πολεμικῆς κατὰ τὴν ἄλλη, διάθεσῆς του. Ἡ διαφορὰ εἶναι τόσο μεγάλη πούμεινα σαστισμένοι καὶ πρὶν πᾶρω τὴν ἀπόφαση ποῖνα νὰ πιστέψω ἔλεγα πού χρειάζομαι λίγο ψάξιμο. Ἡ ἔρεξη δὲ μοῦλεπε νὰ τὸ κῆμα ἀμέσως, μὰ αὐτὸ πάλι θάφερνε νᾶ ἀναβολὴ στὸ τελειωμὸ ἐποῦτου τοῦ ἔρθου κ' ἔτσι ἀφίνω ὅποιονε θέλει ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες νὰ συμβεῖσαι τὰ πράματα, ἂν εἶναι βολετὸ. Ὄς τόσο ὁμως θὰ πῶ πού ἢ ἀγγλικὴ βιογραφία τοῦ Παύλου μὲ μοιάζει πολὺ σὰν κουβενοῦλα κατὰ τὴν ὥρα τοῦ τσοῦδῶ ὅπου θηλυκάνονται γάμοι καὶ μαγειρεύονται μεγάλοι πόλεμοι πανευρωπαϊκοὶ ἢ παγκόσμιοι, ἐνῶ ἢ γαλλικὴ εἶναι θρησμένη μὲ γεγονότα καὶ χρονολογίας πού σοῦ λέν: Στέκα αὐτοῦ καὶ σκέψου.

Αὐτὸ μοῦ δίνει ἀφορμὴ νὰ πῶ πού ἐδῶ καὶ τρία χρόνια ἔτυχε νὰ διαβάσω μιὰ σύντομη ἱστορία τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας πού τὴν ἔγραψε ἓνας ἀπὸ τοὺς πιδ σπουδαίους, ἂν ἔχι ἄλλο γιὰ τὴ θέση του, σοφὸς τῆς Λόντρας. Ἐκεῖ ἔβρηκα τοῦ Angelo De Gubernatis τὸνομα γραμμένο στὴ σειρά τῶν ἀποθαμένων συγγραφέων, καὶ τὸ περίεργο εἶχον πού λίγες μέρες πρὶν εἶχε γίνει πολὺς λόγος σὶς ἐφημερίδες ἐξαιτίας ἀπὸ κῆτι πατριωτικῆς ὁμιλίας τοῦ ἴδιου τοῦ De Gubernatis στὸ Innsbruck ὅπου ἔλαψαν ἢ μεγάλη φλόγα ἀνάμεσα ἰταλοῦς καὶ γερμανόφλους φοιτητῆδες κ' ἔπειτα ἔκαμαν Ἰταλία καὶ Ἀυστρία νὰ ξοδέψουν ἑκατομμύρια γιὰ νὰ ὀχυρώσουν τὰ σύνορά τους. Κάθουμαι τώρα καὶ διαβάω Fibra πού εἶναι ἢ αὐτοβιογραφία τοῦ De Gubernatis, καὶ ἐνῶ ὁ σπουδαῖος συγγραφέας μᾶς δηγεται τὴ Via Crucis ὅπου σὰν κάθε μέγας ἐβασανίστηκε ἀπ' τὰ πρῶτα του νᾶτα δὲ μιλεῖ διόλου γιὰ θάνατο καὶ νεκράνσταση. Δίχως αὐτὴ καὶ δίχως μετεμψύχωση, πυθαγόρεια ἢ βουδιστικῆ, ζεῖ ἀκόμα καὶ βασιλεύει ὁ ἀφεντάθρωπος, καὶ γνωρίζοντας τὰ γούστα του δὲ θὰ μὸ φαινομένου διόλου παράξενο ἂν καμμιὰ ἀπὸ τοῦτες τὴς βιομάδες ἄκουα πού κατέθηκε στὸς Κορφοὺς γιὰ νὰ δεῖ τὸν ἀδερφὸ του τὸ Γενικὸ Πρόξενο τῆς Ἰταλίας πού ἀγαποῦνται τόσο τρυφρᾶ, καὶ γιὰ νὰ ἀπολάψει καὶ τὸ χυλόμαρὸ μας πού δὲν τὸ πλερώνει μάλαμα καὶ εἶν' τὰ μέγιστα του σμᾶραγδα καὶ ζαφείρια. Ἐκεῖ θάβρισκα καὶ τὸν κ. Κεφαλληνό, τὸ Γυμνασιάρχην, πού εἶχον μαθητῆς του στὸ Φιρέντσε. Ἐγὼ εἶδα τελευταία φορὰ τὸν κ. De Gubernatis στὸ Quartier Latin, τέτοια ἐποχὴ στὰ 1900.